

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ: розвиток поняттєвого і творчого мислення

Олександр МИТНИК, д-р пед. наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Інституту педагогіки і психології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;

Світлана ШВЕЦЬ, учитель початкових класів, Цюрупинська СШ I–III ст. № 4

Одним з провідних завдань сучасної школи є розвиток мислення дитини. Про організацію цікавої та ефективної діяльності у цьому напрямі на уроках з різних навчальних дисциплін, зокрема з української мови, математики, природознавства, ми неодноразово розповідали на сторінках журналу (див.: «УПШ», 2013, № 2, 4, 6; 2014, № 1).

Детальніше зупинимося на прийомах, які доцільно використовувати з цією метою на уроках літературного читання.

Навчальний курс «Літературне читання», на відміну від попереднього — «Читання», орієнтує вчителя на роботу з літературним твором як зразком мистецтва слова. Провідною метою курсу, на нашу думку, є розвиток особистості читача, зокрема його мотиваційної, пізнавальної та соціальної сфер, засобами читацької діяльності. Розвиток мотиваційної сфери передбачає формування пізнавального інтересу до вітчизняної культури та культури народів світу, ставлення до книги як до джерела самоосвіти й самовдосконалення, прагнення до самостійної читацької діяльності.

Становлення пізнавальної сфери на уроках літературного читання реалізується через розвиток поняттєвого і творчого мислення; творчих та інтелектуальних умінь (уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити обґрунтовані висновки, планувати свої дії на декілька кроків уперед, працювати з інформацією, виділяючи головну думку, тощо). Становлення соціальної сфери означає розвиток мовлення, зокрема таких його ознак, як виразність, чіткість, правильність, доказовість; *емоційно-вольових якостей*: чуйності, наполегливості, рішучості у висловленні власної думки (позиції), поваги до думки іншого; *виховання чуття краси художнього слова*.

Розглянемо приклади завдань, спрямованих на розвиток особистості читача, зокрема його мислення.

Передбачення та планування подій

З метою розвитку інтелектуальних та творчих умінь молодшого школяра варто використовувати завдання, спрямовані на передбачення та планування подій. Наприклад, роботу за текстом болгарської народної казки «Сильний лев і маленьке мишеня» педагог може організувати таким чином.

Перед первинним читанням учитель пропонує учням:

— Спробуйте за назвою тексту передбачити, які події можуть розгорнутися у казці. (*Діти висловлюють свої припущення*).

Після прочитання першого абзацу казки вчитель запитує:

— Як, на вашу думку, розгортатимуться події далі?
— Як ви вважаєте, хто прийде левові на допомогу? (*Діти висувують свої версії розгортання подій*).

Після читання діалогу лева й мишеняти вчитель запитує:

— Як ви вважаєте, чи зможе маленьке мишеня допомогти великому леву?

— Яким чином він може це зробити? (Діти висувають свої версії розгортання подій).

Розвиток точності, доказовості мовлення

Під час роботи над текстом на цьому ж уроці можна запропонувати учням завдання на перетворення суджень. Така діяльність, окрім розвитку мислення, сприяє також формуванню вміння висловлюватися точно, обґрунтовувати власну думку.

Наприклад

— Пригадайте, який висновок зробив для себе Лев.

— Прочитайте судження, визначте, істинне воно чи хибне.

Лев вирішив, що з деякими звірами треба жити в мирі.

Діти доходять висновку про хибність судження.

— Перетворіть це судження на істинне.

Діти замінюють у судженні слово *деякими* на *усіма*.

Лев вирішив, що з усіма звірами треба жити в мирі.

Після первинного прочитання тексту казки братів Грімм *“Бременські музиканти”* доцільно запропонувати учням завдання на визначення істинності суджень та перетворення хибних суджень на істинні шляхом заміни узагальнюючого слова.

Наприклад

— Прочитайте твердження, визначте, істинні вони чи хибні.

1. Усі персонажі казки — тварини.
2. Деякі персонажі казки — люди.
3. Деякі персонажі казки — музиканти.
4. Деякі персонажі казки злякалися розбійників і втекли.

Учні встановлюють, що друге та третє судження є істинними, а перше й четверте — хибними.

Після цього педагог пропонує перетворити хибні судження на істинні.

Діти виконують завдання, використовуючи слова *деякі* та *ніхто*.

1. Деякі персонажі казки — тварини.
2. Ніхто з героїв казки не злякався розбійників і не втік.

Робота над судженнями, які містять слова завжди, інколи, ніколи

Звертаємо увагу вчителя на можливість працювати саме на уроках літературного читання з судженнями, які містять узагальнюючі слова: *завжди*, *інколи*, *ніколи*.

Так, на уроці узагальнення й систематизації знань з розділу *“Світ літературних казок”* можна запропонувати учням визначити істинність суджень та обґрунтувати свій вибір. Доведення передбачає знання назви казки, її автора й змісту.

**Одне лиш слово замінити нам потрібно,
Щоб істинне уміть зробилось хибним.**

(Надіслала Н. Бондар, Жашківська ЗОШ I-III ст. №3 ім.
І. М. Ляшенка, Черкаська обл.)

Визначення істинності суджень. Перетворення хибних суджень на істинні

— Прочитайте судження. Визначте, істинним чи хибним є кожне з них. Перетворіть хибні судження на істинні. Доведіть свою думку.

1. Господарі осла, пса, kota та півня завжди справедливо поводитися з ними. (Брати Грімм *“Бременські музиканти”*)*.
2. Ромашка завжди допомагала жайворонку. (Г. К. Андерсен *“Ромашка”*).
3. Гном наказав сторожеві інколи тримати язика за зубами. (З. Топеліус *“Казка про старого гнома”*).
4. Стара завжди бажала добра іншим людям. (О. Пушкін *“Казка про рибака та рибку”*).
5. Поле іноді сторожив сам батько. (П. Єршов *“Горбокопчик”*).

Учні визначають, що всі судження, які запропоновано вчителем, хибні, здійснюють перетворення шляхом заміни узагальнюючих слів: *ніколи*, *інколи*, *завжди*.

Утворення істинних суджень з допомогою узагальнюючих слів

На цьому уроці педагог може запропонувати дітям і таке завдання:

— Поставте на початку кожного судження узагальнююче слово (*ніколи*, *інколи*, *завжди*) так, щоб судження стало істинним.

1. Злість Морозенків допомагала їм дошкуляти людям. (К. Ушинський *“Витівки старої зими”*. Відповідь: *завжди*).
2. Лисичка гостинно не ставилась до Журавля. (І. Франко *“Лисичка і Журавель”*. Відповідь: *ніколи*).
3. Крихта хліба може врятувати пташці життя. (А. Кочан *“Крихта хліба”*. Відповідь: *інколи*).

* Тут і далі після суджень виключно для вчителя зазначено авторів і назви творів.

Сучасні освітні технології ● Мови і літератури

Під час роботи над змістом кожного із запропонованих суджень доцільно поставити учням такі запитання, які допоможуть краще і глибше зрозуміти прочитане.

Наприклад

— Чи сподобалися вам вчинки братів Морозенків? Чому? Що ви сказали б їм при зустрічі?

- Доберіть антонім до слова *злість*.
- Які добрі вчинки ви зробили вчора?
- Як у вашій родині зустрічають гостей?
- Як треба поводитись, коли ви приходите в гості?
- Як у вашій родині бережуть хліб?
- Чому треба цінувати кожну крихту хліба?

Утворення істинних суджень. Обґрунтування своєї думки уривками з твору

Працюючи над змістом оповідання Анатолія Качана “Крихта хліба”, вчитель може запропонувати учням поставити на початку кожного судження узагальнююче слово (*ніколи, інколи, завжди*) так, щоб воно стало істинним.

1. Взимку птахи потерпають від голоду.
2. Допомагай пташкам.
3. Бережи кожну крихту хліба.
4. Невеличкий шматочок хліба може врятувати життя.

Перевіряючи правильність виконання завдання, вчитель просить дітей довести істинність суджень, використовуючи текст оповідання.

— Знайдіть та зачитайте уривок, який допоміг вам довести істинність судження.

Розвиток поняттєвого мислення

З метою розвитку поняттєвого мислення доцільно пропонувати учням різноманітні завдання.

Графічне зображення співвідношення між обсягами понять

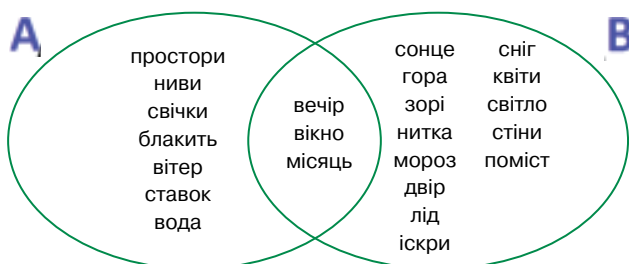
На уроках узагальнення й систематизації вивченого доцільно пропонувати дітям завдання на зображення співвідношень між обсягами понять за допомогою кругів.

Так, на узагальнюючому уроці з теми “Світ поезії” вчитель пропонує дітям зобразити співвідношення між обсягами таких понять:

А — іменники з вірша В. Сосюри “Спокоєм повіті...”.

В — іменники з вірша М. Підгірянки “Вечір іде”.

Графічне зображення матиме такий вигляд:

По завершенні роботи учні мають обов’язково разом з учителем довести, що співвідношення встановлено правильно.

Розташування понять за обсягом — від найвужчого до найширшого і навпаки

На уроці, присвяченому роботі над віршем Ганни Чубач “Зупинюся над рікою”, на етапі актуалізації опорних знань можна запропонувати учням таке завдання.

— Розташуйте поняття за обсягом — від найвужчого до найширшого: *вірші, вірші Ганни Чубач, літературні твори, вірші про природу, вірші українських поетів, вірш Ганни Чубач “Зупинюся над рікою”*.

Діти можуть працювати в парах за бажанням. По завершенні роботи пари демонструють результати своєї діяльності, порівнюють і аналізують їх.

Правильний варіант виконання завдання

Вірш Ганни Чубач “Зупинюся над рікою” — вірші Ганни Чубач — вірші про природу — вірші українських поетів — вірші літературні твори.

Сенкан як прийом розвитку розумових операцій

Останнім часом набув поширення такий навчально-розвивальний прийом як складання особливого за формою білого вірша — сенкана. Складаючи його, учень має виконати низку розумових операцій: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення. До того ж виокремлені ознаки необхідно описати дуже лаконічно. Отже, складання сенканів сприяє розвитку мислення та мовлення дітей.

Так, на уроці узагальнення й систематизації вивченого з розділу “Казки” вчитель може запропонувати дітям скласти сенкан, темою якого є іменник *казка*.

Приклад виконання завдання дітьми

1. Казка.
2. Чарівна, побутова.
3. Читати, переказувати, вчити.
4. Казка вчить, як на світі жить.
5. Фантазія.

Складання “паспорта” літературного персонажа

Формуванню у дітей уміння аналізувати, синтезувати, узагальнювати сприяє робота над літературним образом. Цікавою формою такої діяльності є складання “паспорта” персонажа. Організовується вона таким чином. Педагог дає учням перелік запитань, дуже чітких, конкретних. Оскільки для відповіді на них учням необхідно добре орієнтуватися у змісті, цю форму роботи краще використовувати на завершальному етапі роботи над текстом.

Наприклад, на завершальному етапі роботи над оповіданням М. Стельмаха “Гуси-лебеді летять” учитель може запропонувати дітям скласти “паспорт” літературного персонажа за таким планом:

1. Ім'я персонажа.
2. Його творець.
3. "Прописка".
4. Місце першої зустрічі з читачами.
5. Головна особистісна якість.
6. Мрія.

Варіант відповіді учнів

1. Михайлик.
2. Михайло Стельмах.
3. Автобіографічне оповідання "Гуси-лебеді летять".
4. Власне подвір'я.
5. Допитливість.
6. Припилювати літо.

Складання кластера

Цікавим прийомом розвитку в тандемі поняттєвого і творчого мислення, інтелектуальних і творчих умінь є складання кластера.

Кластер (з англ. — "скупчення") — спосіб графічної організації матеріалу, що дає змогу зробити наочними ті процеси мислення, які відбуваються при зануренні у певну тему. Кластер ще називають "наочним мозковим штурмом".

Прийом може бути використаний на будь-якому етапі уроку.

Алгоритм складання кластера

1. Посередині чистого аркуша паперу (класної дошки) напишіть ключове слово або словосполучення, яке є "серцем" теми.
2. Навколо запишіть слова, що виражають ідеї, факти, образи та підходять до даної теми.
3. З'єднайте ці слова з ключовим поняттям прямими лініями.
4. Зазначте поняття, які глибше розкривають зміст кожного з підпунктів.

Таким чином утворюється своєрідна модель, схожа на планету із супутниками. Поступово в кожного із "супутників" з'являються свої "супутники", встановлюються нові логічні зв'язки.

Під час складання кластера вчитель просить дітей дотримуватись таких правил:

- Не бійтеся записувати все, що спаде на думку, дайте волю уяві та інтуїції.
- Продовжуйте роботу доти, доки не закінчиться відведений час або не вичерпаються ідеї.
- Утворіть якомога більше зв'язків.

Діти виділяють смислові одиниці тексту і розташовують їх у певному порядку за допомогою промінців.

Пропонуємо як приклад фрагмент уроку літературного читання за текстом О. Копиленка "Розбишка Чив". Робота проводиться на етапі актуалізації знань.

Учитель виставляє книжки різних авторів, вже знайомі дітям, серед них і книжку О. Копиленка.

— Назвіть серед представлених книжки, які ми вже читали.

**Щоб мислити більш цілісно і точно,
У кластері поняття унаочнимо.**

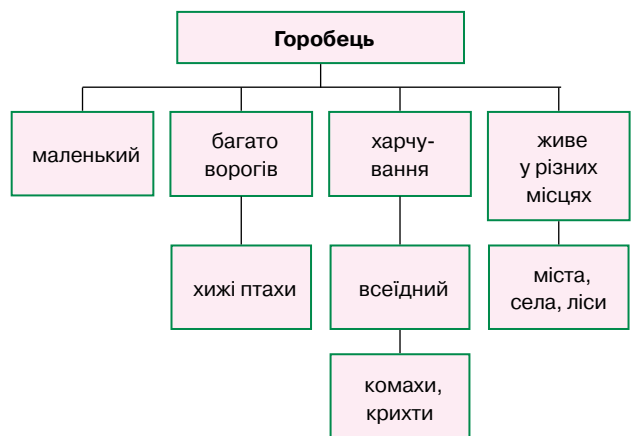
(Надіслала С. Швець,
Цюрупинська СШ І-ІІІ ст. № 4)

— Вкажіть книжку і автора, з якими ви ще не ознайомилися.

— Відгадайте загадку, щоб здогадатися, про кого йтиметься в тексті.

Маленький, сіренький,
По дворах літає,
Крихти всі збирає. (Горобець).

— А що ви знаєте про горобців? (Діти спільно з учителем складають кластер).

Діти висловлюють припущення щодо подальшої роботи, виникає дискусія. На цьому етапі формується пізнавальний інтерес, прагнення отримати нову інформацію. Побудова кластера допоможе вчителю охопити доволі великий обсяг матеріалу, активізувати розумову активність учнів, сформувати вміння ставити запитання, виділяти головне, порівнювати, робити умовиводи, "схоплювати" проблему загалом.

Сподіваємося, що запропоновані завдання сприятимуть становленню допитливої, активної, реально й творчо мислячої, самокритичної особистості молодшого школяра і водночас допоможуть учителю перетворити навчання на радісний, захопливий, емоційно насичений процес. ●